

نوع مقاله: پژوهشی

صفحات ۱۳۰ - ۱۱۵

## تحلیل فقهی - اخلاقی "حق بر محیط زیست سالم" به عنوان یک حق انسانی

مهنار اسدی خانوکی<sup>۱</sup>  
علی محبی<sup>۲</sup>  
نجمه و کیلی<sup>۳</sup>

### چکیده

هدف از انجام پژوهش حاضر آسیب شناسی تربیت اخلاقی نشاط‌آور در مقطع اول متوسطه و ارائه الگوی مطلوب می باشد. کارکرد این بحران‌ها به گونه‌ای است که حتی در ابعاد وجودی انسان نیز رخنه کرده و هر روز بیشتر از قبل او را متحول و دگرگون کرده است. این بحران‌ها و چالش‌ها ارزش‌های دیروز را ضد ارزش امروز و ناهنجاری‌های دیروز را به هنجارهای امروز تبدیل کرده است. پژوهش حاضر به لحاظ هدف از نوع تحقیقات بنیادی نظری است. روش تجزیه تحلیل اطلاعات نیز بدین گونه است که با استفاده از منابع موجود به فیش برداری پرداخته و با چیدمان فیش‌های مرتبط با یکدیگر به ترتیب اولویت به اهداف مورد نظر پژوهش اشاره شده و تحلیل و بررسی در زمینه ارائه الگوی تربیت دینی نشاط‌آور انجام شده است. نتایج تحقیق حاکی از آن بود که، هدف غایی تربیت اخلاقی نشاط‌آور رساندن نوجوان به زندگی شاد و با نشاط است.

### واژگان کلیدی

آسیب شناسی، تربیت اخلاقی نشاط‌آور، الگوی مطلوب.

۱. دانشجوی دکتری رشته فلسفه تعلیم و تربیت، واحد علوم و تحقیقات، دانشگاه آزاد اسلامی، تهران، ایران.  
Email: Mahnazasadi3@gmail.com

۲. دانشیار علوم تربیتی دانشگاه علوم انتظامی، تهران، ایران. (نویسنده مسئول)  
Email: mohebbiarr@yahoo.com

۳. استادیار فلسفه تعلیم و تربیت، واحد تهران جنوب، دانشگاه آزاد اسلامی، تهران، ایران.  
Email: najmeh\_vakili@yahoo.com

پذیرش نهایی: ۱۳۹۹/۱۱/۱۱

تاریخ دریافت: ۱۳۹۹/۸/۲۵

## طرح مسأله

امروزه بحران‌ها و چالش‌های عدیده زندگی مدرن باعث تغییرات عمده و زیربنایی در ابعاد مختلف زندگی و نفوذ در ابعاد وجودی انسان شده است. یکی از مهم‌ترین تغییرات این ابعاد، تغییر در بعد تربیتی و اخلاقی در افراد است. از مهم‌ترین نهادهای اجتماعی که وظیفه تربیت و آموزش را در جامعه بر عهده دارند، مدرسه است که اصلی‌ترین رکن تعلیم و تربیت به منظور تربیت صحیح دانش‌آموزان در ابعاد دینی، اخلاقی، علمی، آموزشی، اجتماعی، کشف استعدادها و هدایت رشد روحی و معنوی و جسمانی آنان بر اساس اهداف مصوب دوره‌های تحصیلی و برابر ضوابط و دستورالعمل‌های وزارت آموزش و پرورش تأسیس و اداره می‌شود را ایفا می‌کند، انتقال ارزش‌های اساسی جامعه نیز در کانون اصلی توجه نظام آموزشی قرار دارد، به گونه‌ای که مدرسه دانش‌آموزان را قادر و متعهد می‌سازد ارزش‌های جامعه را درونی سازند و به آن پایبند باشند (قاسم زاده و پناهی، ۱۳۹۰: ۲).

از جمله این ارزش‌ها، پرداختن به تربیت اخلاقی می‌باشد که در رشد و پرورش افراد تاثیر بسزایی دارد و اسناد مصوب نیز از تربیت اخلاقی به عنوان یکی از اهداف کلان حاکمیتی نام برده و هدف تربیت رسمی و عمومی را، تربیت اخلاقی می‌داند که از مسئولیت‌های مهم نظام آموزشی است. در قانون اساسی معارف نیز بیان شده است که "مکتب و مدرسه عبارت است از تاسیساتی است که برای تربیت اخلاقی و علمی و بدنی ابناء نوع دائر می‌گردد" (حسنی، ۱۳۹۵: ۳). تربیت اخلاقی به دلیل نقش مهمی که در سرنوشت نوجوانان و افراد جامعه دارد، از گذشته‌های دور مورد توجه اندیشمندان حوزه‌های مختلف علمی قرار گرفت است و اخیراً به سبب آسیب‌های جدی که از این ناحیه به سلامت جامعه و افراد وارد می‌شود، توجه به اخلاق و فضایل اخلاقی و به دنبال آن توجه به تربیت اخلاق، افزایش چشمگیری پیدا کرده است و مورد توجه خاصی قرار گرفته شده است (شریف زاده، ۱۳۹۵، ۱). آسیب‌های وارد شده در زمینه تربیت اخلاقی که مهمترین رکن اخلاقیات می‌باشد در صورتی که مورد غفلت واقع شوند نوجوانان و افراد را دچار مشکلات بزرگی می‌کنند که عواقب آن، علاوه بر خود فرد، خانواده و جامعه را نیز دچار مشکل می‌نماید. بنابراین با توجه به موارد مذکر در پژوهش حاضر به بررسی "آسیب‌شناسی تربیت اخلاقی نشاط‌آور در مقطع اول متوسطه و ارائه الگوی مطلوب" می‌پردازیم.

## مبانی نظری و پیشینه پژوهش

پویایی، نشاط و سلامتی آنان تضمین‌کننده سلامت اقتصادی-اجتماعی جامعه آینده است. در واقع نظام تعلیم و تربیت باید آنان را برای زندگی در عصر جهانی شدن در قرون حاضر آماده کند. برای این منظور، نگرش آموزش و پرورش به برنامه‌های درسی و فعالیت‌های کلاس و

مدرسه در آموزش عمومی باید تغییر یابد و افزون بر آموزش‌های درسی، تحکیم هویت و نظام ارزشی انسانی، آموزش شهروندی و مهارت‌های زندگی سالم فردی، اجتماعی، اقتصادی و علمی و فرهنگی را محور برنامه‌های آموزشی و تربیتی قرار دهد (اوحدی و همکاران، ۱۳۹۱).

یکی از مسائل مهم و اساسی تربیت که تعلیم و تربیت معاصر با آن روبروست، مسئله تربیت اخلاقی است. تربیت اخلاقی از حیثه‌ها و ساحت‌های مهم تربیت به شمار می‌آید که شامل: تربیت عاطفی، تربیت عرفانی، تربیت مدنی، تربیت اجتماعی می‌شود (شریف زاده، ۱۳۹۵: ۱) و از مهم‌ترین عواملی است که انگیزه‌های نوجوانان را در مسیر رشد صحیح قرار می‌دهد (گنجاندن ارزش‌های اخلاقی در بطن فعالیت‌های نشاط انگیز)؛ افراد هنگام لذت بردن از فعالیت‌های با معانی، با ارزش‌های اخلاقی، ارتباط برقرار می‌کنند و این ارتباط میان ارزش و لذت، پلی است تا فرد را در زندگی شخصی معتقد و مقید به اصول اخلاقی بار آورد (بهشتی و منطقی، ۱۳۹۰، ص ۱۰۵). تربیت اخلاقی مهم‌ترین وجه تربیت است (ایمانی و همکاران، ۱۳۹۶: ۳۷).

اخلاق و تربیت اخلاقی شاهراه پیشگیری از آسیب‌های روانی اجتماعی و هم ریشه‌ی اصلاحات اجتماعی و وسیله‌ی مبارزه با مفاسد و ناهنجاری‌های جوامع است و ایمن موضوع در دوران معاصر اهمیت مضاعفی را پیدا کرده است. با گسترش فناوری‌های علمی و غرق شدن در امور مادی و احساس بی‌نیازی افراد از اخلاق زمینه را برای افزایش کجروی‌ها و ناهنجاری‌های اخلاقی افزایش می‌دهد. این موضوع در جامعه ما که از مبادی دینی، اخلاقی و تمدن اصیل فرهنگی برخوردار است نگرش مضاعف را ایجاد نموده است (وجدانی و همکاران، ۱۳۹۲: ۱۲). اما منظور از آسیب شناسی تربیت اخلاقی، شناسایی آسیب‌ها، بحران‌ها و چالش‌های موجود در تربیت اخلاقی افراد می‌باشد. عصر حاضر را باید قرن بحران‌ها و چالش‌ها نامید. این بحران‌ها علاوه بر تغییرات جدی و زیر بنایی در زندگی انسان منجر به تحولات شگرفی در زندگی او شده است. کارکرد این بحران‌ها به گونه‌ای است که حتی در ابعاد وجودی انسان نیز رخنه کرده و هر روز بیشتر از قبل او را متحول و دگرگون کرده است. این بحران‌ها و چالش‌ها ارزش‌های دیروز را ضد ارزش امروز و ناهنجاری‌های دیروز را به هنجارهای امروز تبدیل کرده است. تربیت اخلاقی از جمله رهیافت‌هایی که در فلسفه تعلیم و تربیت معاصر دارای جایگاهی مشخص می‌باشد. مفهوم تربیت اخلاقی<sup>۱</sup> امروزه دچار تغییر و تحولاتی اساسی شده است. بنا به دلیل اهمیتی که موضوع تربیت اخلاقی از آن برخوردار است علاوه بر نقش مهمی که خانواده در تربیت اخلاقی فرزندان خود بر عهده دارند، نظام تربیت رسمی و عمومی نیز پرورش اخلاقی دانش آموزان را مورد

توجه قرار داده است (آزاد منش و همکاران، ۱۳۹۵: ۱۵۶-۱۵۱).

امروزه بر اساس مباحث روانشناسی، جامعه‌ای دارای نشاط است که افراد آن جامعه از زندگی خود لذت برده و زندگی برای آنها دارای معنا بوده و هدفمند باشد و این امر مستلزم داشتن یک روحیه با نشاط و شاداب در میان افراد جامعه است. جامعه ایران نیز به لحاظ مواجه شدن با تحولات ساختاری همانند افزایش سالانه جمعیت، مسائل اقتصادی، اجتماعی، سیاسی و همچنین گذر از جامعه سنتی به جامعه مدرن و در آستانه ورود به عرصه تکنولوژی شاهد بروز پدیده‌های مختلفی در حوزه امنیت و آسیب‌های اجتماعی شده است که این موضوع نشاط و شادی جامعه ایران را بیشتر از گذشته تحت تأثیر قرار داده است. متأسفانه به رغم اهمیت موضوع نشاط در یک جامعه تا به امروز هیچ کارشناس و صاحب نظری در رابطه با میزان نشاط اجتماعی جامعه ایران پژوهشی انجام نداده است و هیچ آمار دقیقی در رابطه با میزان نشاط جامعه وجود ندارد و حتی برای سنجش میزان نشاط هم شاخص تعیین کننده‌ای در جامعه وجود ندارد و این یکی از کم توجهی‌ها نسبت به نوجوانان در نظام تعلیم و تربیت و دوران نوجوانی در جامعه ما است (نصر آزادانی، ۱۳۹۱، ۲۵).

بنابراین لازم است والدین و مربیان و همه دست اندرکاران آموزش و پرورش با همکاری و تعامل، تلاش خود را به کار گیرند تا مراکز آموزشی را به محیط‌هایی با نشاط، جذاب و همراه با فعالیت حرکتی و ورزشی تفریحی برای دانش آموزان تبدیل کنند تا پیشرفت تحصیلی آنان نیز ارتقا یابد. شادی و سرزندگی در دانش آموزان سبب می‌شود آنها با رغبت بیشتری در مدرسه حاضر شوند و نه تنها در راه تحصیل علم تلاش کنند، بلکه باعث می‌شود ارزش‌های مورد توجه مدرسه را نیز بهتر بشناسند. بی شک فضای شاداب و دوست داشتنی تأثیر زیادی در شکوفایی استعدادها، خلاقیت، برنامه‌ریزی آموزشی پویا و خلاق، پیشرفت تحصیلی، کارایی، سلامت و زنده دلی دانش آموزان دارد (نیاز آذری، ۱۳۹۲، به نقل از خدادای و همکاران، ۱۳۹۶). در دهه‌های اخیر با وجود اینکه انسان به پیشرفت‌های چشمگیری دست یافته اما در حل بحران‌ها و چالش‌های روحی و اخلاقی خویش به اندازه کافی موفق نبوده، به همین دلیل انبیاء الهی قبل از هر چیز به سراغ اصلاح اخلاق امت‌ها رفتند و آن را بر همه چیز مقدم شمردند (گل محمدی و خیرالهی رکن آبادی، ۱۳۹۵). پژوهش‌های انجام شده در زمینه شادی نشان می‌دهند که سبک تفکر و رفتار افراد شاد، انطباقی و کمک کننده است. این افراد با دیدگاهی روشن به امور می‌نگرند، از دعا و نیایش بهره می‌برند، برای حل مسائل خود فعالانه تلاش می‌کنند و به موقع از دیگران کمک می‌طلبند. از سوی دیگر افراد غمگین به شکلی بدبینانه فکر و رفتار می‌کنند، در خیالات خود فرو می‌روند، خود و دیگران را سرزنش کرده و از تلاش برای حل مشکلات اجتناب می‌ورزند که این عوامل خود باعث بروز شادی و نگرانی می‌گردند (پورسردار و همکاران، ۱۳۹۱).

در ایران مدارس در شکل کنونی آن سابقه‌ای صد ساله دارد. از این رو توجه به بعد اخلاقی دانش‌آموزان هم از ناحیه صاحب نظران و هم از ناحیه سیاست‌گذاران در دستور کار قرار داشته است. چنان که در قانون اساسی معارف که در نهم آبان ماه ۱۳۹۰ شمسی تصویب شده است، مدرسه را این گونه تعریف نموده است: «مکتب و مدرسه عبارت است از تاسیساتی که برای تربیت اخلاقی و علمی و بدنی ابناء نوع دائر می‌گردد». در سال‌های بعد از انقلاب نیز این تقاضا از مدرسه همچنان مورد تاکید بوده است. شاهد این مدعا تاکید بالای اسناد بالادستی و رسمی کشور بر کارکرد اخلاقی می‌باشد. اسناد مصوب گویای آن است که تربیت اخلاقی به عنوان یک هدف کلان حاکمیتی و به طبع هدف نظام تربیت رسمی و عمومی می‌باشد. همچنین تربیت اخلاقی یکی از مسئولیت‌های مهم نظام تعریف شده است. چنان که در سند چشم‌انداز بیست ساله به عنوان یک سند بالا دستی اخلاقی بودن یکی از معیارهای شهروند مطلوب جمهوری اسلامی دانسه شده است. در متن سند چشم‌انداز آمده است: «جامعه ایرانی در افق این چشم‌انداز یک جامعه اخلاقی و متکی بر اصول اخلاقی تصویر شده است» (حسنی، ۱۳۹۵: ۲۷).

اثرات مثبت بسیاری برای شادی برشمرده‌اند، همچنان که ابن سینا به عنوان یکی از بزرگترین اندیشمندان حوزه فلسفه جهان اسلام نیز در نهم هشتم اشارات به بیان انواع لذت‌ها و تاثیرات آنها در انسان پرداخته و از جنبه درونی، وی لذت را به اقسام لذت‌های حسی، عقلی، خیالی و روحی تقسیم کرده و برای هر کدام کمالی در نظر می‌گیرد. سپس با بیان کمالات هر لذتی که برای انسان مسرت بخش می‌باشد به این نتیجه می‌رسد که نشاط و شادی تاثیر به‌سزایی در سعادت انسانی دارد اما مراد وی از لذت شادی آفرین و موثر در سعادت، بالاترین لذت و نشاط یعنی لذت عقلی و روحی می‌باشد (طوسی، ۱۳۸۴: ۱۰۸۴).

ایجاد محیط آموزشی با نشاط برای دانش‌آموزان سال‌ها است که به عنوان یک دغدغه جدی نزد سیاست‌گذاران و برنامه‌ریزان آموزش و پرورش مطرح شده است. این مسأله یکی از نیازهای اساسی دانش‌آموزان در مقاطع مختلف تحصیلی است، شادابی و نشاط فضای آموزشی نقش و جایگاه برجسته‌ای در مبحث کیفیت و برنامه ریزی آموزشی دارد. به طوری که شور و شوق به تحصیل، فعال شدن حس کنجکاوی و افزایش خلاقیت دانش‌آموزان ارتباط نزدیکی با وضعیت محوطه آموزشی آنها دارد. انبساط روحی، بهجت افزایی و خنده‌رویی از زمینه‌های رشد و شکوفایی جوان و زمینه‌ای برای تخلیه عقده‌های روحی و فشارهای روانی است. نشاط و انبساط روحی، یکی از متغیرهای مؤثر در شکل‌گیری شخصیت مثبت در کودکان و نوجوانان است و بالعکس، اضطراب و تشویش خاطر عامل مهمی در توقف استعدادها است (نیاز آذری، ۱۳۹۱: ۳۸). به اعتقاد آرچیل و لو (۱۹۹۰) شادمانی سه جزء اساسی دارد: هیجانان مثبت، رضایت از زندگی و نبود هیجانان منفی از جمله افسردگی و اضطراب. آنها دریافته‌اند که روابط مثبت با دیگران،

هدفمند بودن زندگی، رشد شخصی، دوست داشتن دیگران و زندگی، از اجزای شادی هستند. بندورا (۱۹۷۷) شادی بخش بودن فعالیت‌های اوقات فراغت را اینگونه تفسیر می‌کند که وقتی افراد به این نوع فعالیت‌ها می‌پردازند، در حال انجام کاری هستند که می‌توانند آن را به خوبی انجام دهند و توانایی انجام آن را دارند. بنابر این، سعی می‌کنند هر چه بیشتر به این فعالیت‌ها بپردازند و در نهایت، بر میزان شادی در آنها افزوده خواهد شد. به طور کلی، بسیاری از نظریه پردازان، راه رسیدن به شادکامی و خوشبختی روانشناختی را در پرتو توجه به ارزش‌ها و هدف‌های معنوی، نیازهای بنیادی، معنادار بودن و هدفمندی زندگی، عشق و علائق دینی و الهی می‌دانند (مایرز و همکاران، ۲۰۰۱).

دوره نوجوانی دوره حساس و با اهمیتی در زندگی هر فرد می‌باشد. در اسلام نیز اهمیت این دوره تا به آن جا است که پیامبر(ص) مراحل تربیت را به سه مرحله هفت ساله (از تولد تا هفت سالگی، از هفت تا چهارده سالگی و از چهارده سالگی به بالا)، تقسیم‌بندی کرده‌اند و تاکید می‌کنند در هفت سال سوم زندگی مقدماتی انسان (که همان دوران بلوغ و نوجوانی است) به او به عنوان یک شخصیت بزرگ سال بنگرند و به او اعتماد نمایند و در کارها با وی مشورت کنند و به نظر او احترام بگذارند و به او مسئولیت دهند تا شخصیت وی شکوفا گردد (مجلسی، ۱۳۹۶: ۹۵).

با پیچیده شدن روابط در دنیای صنعتی امروز، فشارهای روانی مردم افزایش یافته و زندگی به کام عده‌ای از افراد تلخ گشته است. افراد دیگر تنها به ارضای نیازهای اولیه راضی نیستند و نیازهای جدیدی بر گستره‌ی نیازهای قبلی شکل گرفته است. در این بین دانش آموزان هم درگیر این قاعده شده‌اند و نسبت به نسل‌های قبل تکالیف پیچیده‌تری بر عهده گرفته و ملزم به رعایت برنامه ریزی‌های نوین آموزشی می‌باشند (مارتیندال، ۲۰۱۴). گاهی شکست‌ها و ناکامی‌ها باعث دلسردی آنان در حل مسائل می‌شود و شادی، خصوصیتی است که تحت تأثیر ویژگی‌های سرشتی و شخصیتی فرد خصوصاً درون گرایی و برون گرایی قرار دارد و شخصیت و ویژگی‌های فردی اشخاص را تحت تأثیر قرار می‌دهد (بین بریج، ۲۰۱۰: ۱۲). به منظور نیل به تربیتی اخلاقی در برنامه‌ریزی در ارتباط با امر مورد نظر همانا متصف شدن به محاسن اخلاقی و دوری از ردائل اخلاقی مدنظر قرار می‌گیرد، این برنامه ریزی‌ها شامل محتوای رسمی و غیررسمی، شیوه‌های تدریس، شیوه ارزشیابی و فضاهای تربیتی است که از طریق آن برای فراگیران، امکان شناخت توانایی‌های خویش و جهان هستی فراهم می‌شود و بر مبنای آن، فعالیت‌ها و استعداد‌های فطری خویش را هدفمند می‌سازند (باقری، ۱۳۸۰: ۲۲، به نقل از غربا، ۱۳۹۳، ۴).

اما آسیب شناسی تربیت اخلاقی مولفه دیگر در این پژوهش است که به معنای شناخت آسیب‌های تربیت اخلاقی است که از ناحیه مربی، اهداف، روش‌ها و مانند آن متوجه این ساحت

از تربیت می‌گردد و موجب اختلال در آن می‌شود (غربا، ۱۳۹۳: ۲). همچنین مدارس تامین کننده‌ی نیروی کیفی جامعه‌اند و نه فقط تامین‌کننده کمیتی از خیل عظیم نیروی انسانی که به عنوان تحصیل کرده روانه جامعه می‌شوند. پس شناسایی و ایجاد زمینه برای رشد خصایل ممتاز بشری، اولین دغدغه دست اندرکاران تعلیم و تربیت در کلیه فعالیت‌های علمی یا فرهنگی است که باید با تمام وجود خود را وقف ایفای این وظیفه سنگین کنند. با توجه به اینکه ایجاد نشاط و شادابی یکی از مؤثرترین راه‌ها برای افزایش بهداشت روانی در جامعه است، مدارس به عنوان یک نهاد می‌توانند با به وجود آوردن زمینه‌ها و برنامه‌هایی باعث هر چه شاداب کردن جامعه شوند. اگر در مدرسه شوق زندگی کردن بوجود آید خود به خود اثرگذار بر جامعه خواهد بود. انسان‌های شاد زندگی خود را تحت کنترل دارند، مسئولیت پذیرند، هدفمند هستند، دید مثبت به زندگی دارند. آینده‌نگر و امیدوارند و در مقابل مشکلات و سختی‌ها از پای نمی‌نشینند. برای دستیابی به تحقق آرمان‌های مربوط به شاداب سازی مدارس باید تحولات جدی در نگرش مدیران و مسئولان نظام آموزش و پرورش ایجاد نمود. در واقع شاداب سازی مدارس را باید در ابعاد ظاهری و ابعاد معنوی جستجو کرد (صباغیان، ۱۳۸۴: ۵). نشاط و شادابی در مدرسه باعث رشد و شکوفایی در همه‌ی ابعاد وجودی یک دانش آموز می‌شود. در محیط شاد، ذهن انسان پویا، زبانش گویا و استعدادش شکوفا می‌گردد. در قرن جدید سرلوحه‌ی تعلیم و تربیت در یک جمله خلاصه شده است. «شوق زندگی کردن را به دانش آموزان بیاموزیم» پس باید معتقد باشیم که در حقیقت رشد پایدار ما در گرو شادی پایدار است و این شادی باید در مدارس ایجاد و مدیریت شود (صباغیان، ۱۳۸۴). دانش آموزان طیف مهم نظام آموزش و پرورش هر کشوری محسوب می‌شوند و شاد زیستن برای دانش آموزان و نوجوانان به همان اندازه مهم است که تغذیه خوب، محبت کردن و حفاظت از او اهمیت دارد، زیرا سلامت روحی و روانی و فیزیکی و جسمانی او را تامین می‌کند. عواملی که می‌تواند این سرمایه ملی را برای رشد بهینه و کیفی آماده سازد، مهارت‌های رفتاری است که در محیط آموخته می‌شود نه فقط محفوظات علمی. نشاط و شادابی در مدرسه باعث رشد و تکامل همه ابعاد وجودی یک دانش آموز در بعد جسمانی، شناختی، عاطفی، اخلاقی و معنوی می‌شود. چنانچه یک بعد از این ابعاد دچار صدمه شود و یا مورد غفلت و فراموشی قرار گیرد، دانش آموز به توانایی‌ها و شایستگی‌های کامل دست نخواهد یافت (اکبرپوران، ۱۳۹۲: ۱۸۲)، (آرگایل، ۱۳۸۳: ۲۲۸). مجموعه عواملی وجود دارند که بر روند تربیت اخلاقی تأثیری سوء می‌گذارند و سبب می‌گردند که یک فرد در مقام انسانی خود که اخلاقیات را به عنوان وجه ممیز از حیوان دارا است مبتلا به گسیختگی شخصیت گردد و نشانی از تکوین منشی که به عنوان عامل اساسی در تربیت اخلاقی یاد می‌شود وجود نداشته باشد و به جای رساندن آدمی به اوج مراتب انسانی خود، نقش بیشتری در انحطاط اخلاقی خود ایفا نماید و

نشانه‌های کمالیت و تمامیت انسان‌ها را به خطر اندازد. با توجه به اینکه یکی از موارد اساسی در نظام‌های آموزش‌های، تربیت اخلاقی دانش‌آموزان در همه مقاطع می‌باشد که گاه نقصان و یا خللی در این موضوع اثرات ان‌جبران‌ناپذیری بر افراد دارد به همین خاطر انجام پژوهشی که بتواند علل اساسی چالش‌ها و خلأهای موجود در تربیت اخلاقی را مورد بررسی و مستندسازی قرار دهد، باعث آگاهی از شرایط و وضعیت موجود در مدارس گردیده و زمینه‌ای را برای اصلاح و بهبود آن فراهم می‌نماید. مقاله حاضر بر محور همین ابهام شکل گرفته است.

بنابراین در این پژوهش قصد داریم به سوال اصلی پژوهش پاسخ دهیم که عبارت است از اینکه: وضعیت تربیت اخلاقی نشاط‌آور در مقطع اول متوسطه چگونه است و ارائه‌الگوی مطلوب در آن زمینه کدام است؟

### روش پژوهش

نشاط خود را در زندگی باید در مسائلی جستجو کنیم که بتوانید این عوامل بحران‌زا را کنترل کند. دین اسلام کامل‌ترین دینی است که به تمامی امور زندگی بشر توجه کرده است. بسیاری از آموزه‌های اسلامی با موارد مطرح‌شده روانشناسان و پژوهشگران در زمینه شادی همسو و هماهنگ است. در آموزه‌های دینی به جایگاه و اهمیت شادی در زندگی و علل و آثار آن توجه ویژه‌ای شده است؛ تا آنجا که مکرر در دستورات اسلامی و احادیث و روایات اهلیت شادی‌های مثبت و هدفمند بسیار توصیه و سفارش شده است. به اعتقاد بسیاری از روان‌شناسان مهم‌ترین عاملی که می‌تواند عوامل بحران‌زای زندگی را کنترل کند و زمینه نشاط و احساس عزت‌نفس را در انسان به وجود آورد چیزی جز مذهب و اعمال و رفتار مذهبی نیست. روش تحقیق بستگی به هدف و ماهیت بررسی پژوهش و امکانات اجرایی آن دارد. روش تحقیق، با توجه به نظری بودن موضوع، روش تحلیلی و توصیفی است. به این شرح که ابتدا با مراجعه به مقالات مرتبط با موضوع در مجلات و کتاب‌های قابل دسترسی، حدود تعریف راجع به موضوع را مشخص خواهیم نمود.

### یافته‌های پژوهش

شادی برای موقعیت اجتماعی، سلامتی و محبوبیتی که انسان در خانواده و بین دوستان و جامعه دارد و آثار سازنده و ارزشمند بر آنها مترتب می‌گردد، خوب و مطلوب است و مطلوب بودن این شادی از آن رو است که انسان درصدد استفاده از نشاط در سبک زندگی اسلامی نقش شادی و نعمت‌های الهی در مسیر صحیح بر می‌آید و ضمناً از یاد خداوند نیز غافل نمی‌گردد.



## ۱- تربیت اخلاقی

تربیت: پروردن، پروراندن، آداب و اخلاق را به کسی آموختن، پرورش (فرهنگ معین، ۱۳۸۶، ۳۱۲). تربیت، به معنای زیاد کردن، نمو دادن، وسیله‌ی رشد را فراهم نمودن و پاک گردانیدن است و در اصطلاح به معنای گوناگونی به کار رفته است؛ از جمله تربیت در آموزش و پرورش عبارت است از تغییری که آدمی در نفس خویش با دیگران ایجاد کند و در روانشناسی پستالژی، عبارت است از رشد طبیعی و تدریجی و هماهنگ تمام نیروها و استعدادهای انسانی که در نهادش موجود و مکتوم است (شریفی، ۱۳۸۹، ۷۸).

تعاریف گوناگونی از تربیت با تاکید بر جنبه‌های مختلف آن نظیر جنبه عقلانی، اجتماعی، عاطفی، اخلاقی و بدنی ارائه شده است که چون در مبانی و نگرش افراد با یکدیگر تفاوت دارند نمی‌توان در این باب اتفاق نظر را شاهد بود، چرا که مفهوم دقیق و واضح از تربیت به نوع بینش هر متفکر تربیتی درباره هستی، انسان و نظام ارزشی وی بستگی دارد. اصطلاح تربیت اخلاقی مرکب از دو واژه‌ی تربیت و اخلاق است (لویسون، ۲۰۱۵: ۹۶). بنابراین تقدم واژه‌ی تربیت و گرفتن وصف اخلاقی نشان می‌دهد که اگر قصد داشته باشیم این اصطلاح را تعریف نمود، باید ابتدا از تربیت تعریفی داشته و سپس به تعریف اخلاق پرداخت. تربیت به این معنا است که مربی، اخلاق بد را از آدمی باز ستاند و اخلاق نیکو را جای آن بنهد (غزالی، بی تا، ج ۳، ص ۵۲).

واژه «اخلاق» در جمع «خُلُق» و به معنای خوی‌ها می‌باشد (معین، ۱۳۸۶: ۹۳). «خلق همان حالت نفسانی انسانی است که فرد را به انجام کارهایی دعوت می‌کند بی آنکه نیاز به تفکر و اندیشه داشته باشد» (ابن مسکویه، ۱۳۷۱: ۵۱).

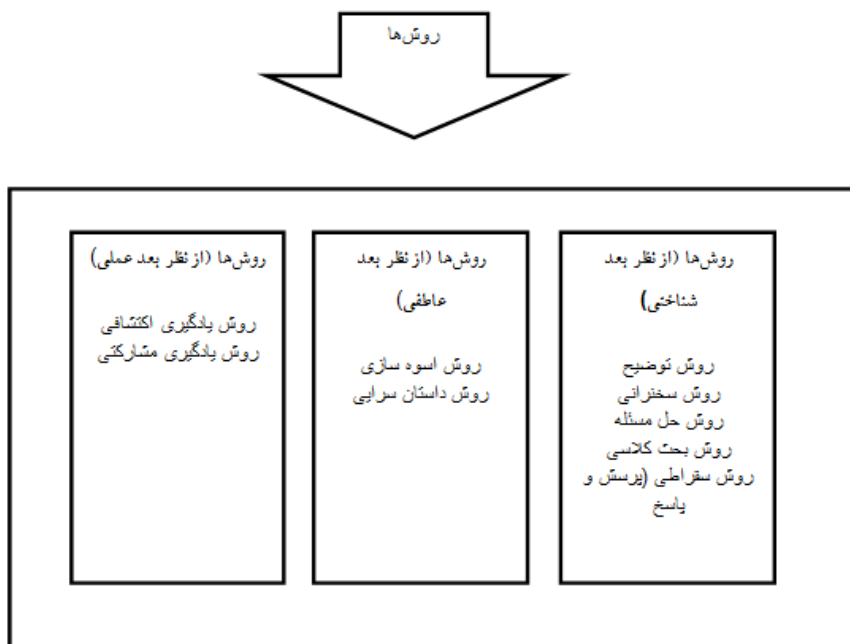
اخلاق، جمع «خلق» و در لغت دارای دو معناست. برخی اخلاق را به معنای سرشت باطنی دانسته اند که برای انسان، تنها با دیده بصیرت، قابل درک باشد. در برابر «خلق» که به شکل و صورت محسوس و قابل درک با چشم ظاهر گفته می‌شود (راغب اصفهانی، بی تا: ماده «خلق» و برخی دیگر خلق را به معنای صفت نفسانی راسخ.

آسیب‌شناسی در زمینه مسائل روان‌شناختی، تربیتی و یا فرهنگی اصولاً به مطالعه و بررسی دقیق عوامل زمینه‌ساز، پدیدآورنده و یا ثبات‌بخش روانی فیزیولوژیکی، بیولوژیکی، تربیتی و فرهنگی آفات و آسیب‌های موجود در آن زمینه می‌پردازد. هدف اصلی از چنین مطالعاتی تکمیل و تامین فرآیندهای مناسب برای دفع یا رفع آفات و آسیب‌ها می‌باشد.

مبانی، اصول و روش‌ها نسبت به اهداف همیشه نقش مقدمی دارند و اهداف تربیتی علت نهایی فرآیندهای تربیتی و آموزش است؛ سه عنصر رهبری فعالیت‌های تربیتی، ایجاد انگیزه، و تعیین معیار برای سنجش و اندازه‌گیری از آثار مهم تعیین هدف است. گستره تربیت اخلاقی به وسعت وجود آدمی است (اوحدی، ۲۰۱۳)، به گونه‌ای که از صفات اخلاقی گرفته تا اندیشه و

تفکر و اعمال و رفتار آدمی را شامل می‌شود، بنابراین هدف تربیت اخلاقی در حوزه اندیشه می‌تواند جهت الهی / دادن به اندیشه‌های انسان باشد و افراد را به سمت نزدیکی و ارتباط با خداوند سوق دهد. (باقری، ۱۳۸۵: ۸۷).

روش‌های تربیت اخلاقی را می‌توان در جدول زیر نشان داد:



### ۳- تربیت اخلاقی و نشاط از دیدگاه پیامبر اکرم (ص) و ائمه (ع)

در نگاه امام علی (علیه السلام)، تربیت اخلاقی دارای ابعاد مختلفی است که خدامحوری، بندگی خداوند متعال، عقلانیت، گرایش به نیکی و فضایل اخلاقی و دوری از رذایل و پستی‌ها از آن جمله‌اند.

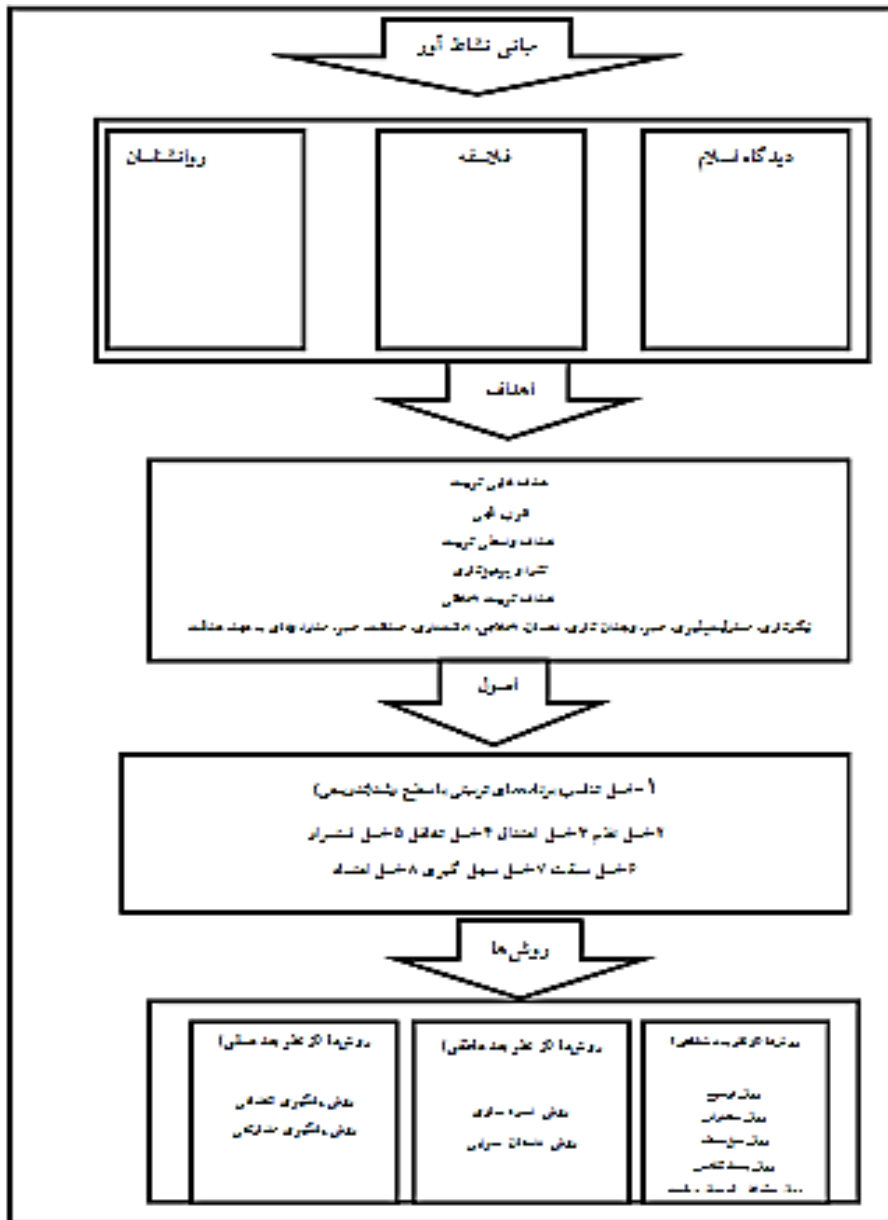
### ۴- وضعیت روش‌های تربیت اخلاقی نشاط آور در مقطع تحصیلی متوسطه اول چگونه است؟

با توجه به سوال نتایج پژوهش عابدی، احمدی و نصوحی (۱۳۸۳) در زمینه رابطه میزان شادمانی و عوامل آموزشی دانش آموزان دبیرستانی شهر مبارکه انجام دادند نشان داد که بین میزان شادکامی دانش آموزان و روابط آنها با مدیر، دبیران و مشاوران مدرسه همبستگی معنادار وجود دارد. هم‌چنین، بین میزان شادمانی دانش آموزان و سبک‌های رهبری حمایتی، موفقیت مدار و مشارکتی همبستگی معنادار دیده شد، که با سبک رهبری آمرانه معنادار نیست. دریکوندی

(۱۳۸۱) در پژوهشی عوامل موثر بر شادابی دانش آموزان مدارس راهنمایی پسرانه شهر اصفهان را از نظر مدیران و مربیان پرورشی بررسی نمود. نتایج این پژوهش نیز نشان داد که مدیران و مربیان پرورشی عوامل شش گانه روان‌شناختی، فیزیکی، اجتماعی، آموزشی، اقتصادی و سازمانی را در ایجاد نشاط در دانش آموزان موثر می‌دانستند. شادی در مدرسه که به واسطه عوامل پیش گفته و بسیاری از متغیرهای دیگر ایجاد می‌شود، خود موجد شادی‌های دیگر است. تاکنون تعدادی از پژوهش‌های انجام شده در رابطه با عوامل اثرگذار در شادابی افراد و به خصوص دانش آموزان و معلمان در مدارس بیان شد، ولی با توجه به موضوع پژوهش، از بین آنها، تنها عوامل فیزیکی و کالبدی مدارس مورد بررسی قرار می‌گیرد؛ که شامل استانداردهای آموزش و پرورش کشور است.

شادی، ضرورتی است که به زندگی معنا می‌دهد و اصولاً آفرینش جهان هستی و انسان به گونه‌ای است که خود به خود شادی و نشاط را برای آدمی فراهم می‌آورد و عواطف منفی مانند ناکامی، ترس و نگرانی را بی اثر می‌سازد. می‌توان از شادی و نشاط به عنوان محرکی برای نیازهای اساسی انسان در زندگی یاد کرد و آن را عامل رشد، موفقیت و ابزاری برای کار و فعالیت بیشتر و افزایش توانایی انسان دانست. انسان در زندگی روزمره بر اثر کار و فعالیت‌های روزانه و حرکت در پیچ و خم‌های دشوار زندگی، دچار خستگی و ملال خاطر می‌شود. برای رهایی از این وضعیت لازم است بخشی از اوقات فرد به شادی و نشاط اختصاص داده شود تا روح انسان صفا و طراوت یابد. در واقع، همانطور که جسم انسان نیاز به غذا و انواع ویتامین‌ها دارد، روح انسان نیز به تنوع، استراحت، تفریح و شادی نیازمند است. شادی، احساس و واکنشی مثبت است که روان انسان در موقعیت‌های مختلف، از خود نشان می‌دهد. شاد بودن آدمی، تجربه‌های اجتناب ناپذیر زندگی مانند ناکامی، ناامیدی و عواطف منفی را خنثی می‌کند. احساس نشاط، کمک می‌کند تا فرد سلامت روانی خود را بازیافته و به آرامش برسد. روان‌شناسان معتقدند در قرن حاضر که ناملایمات زیاد، انسان را درگیر خود ساخته است، شادی نه تنها از بسیاری از بیماری‌ها پیشگیری می‌کند بلکه قادر است سبب رشد، پیشرفت و موفقیت هر چه بیشتر انسان در جنبه‌های مختلف زندگی گردد (صیفوری و فلاحتی، ۱۳۹۰).

الگوی مطلوب تربیت اخلاقی نشاط‌آور را می‌تواند در جدول زیر نمایش داد:



### ۵- راهکارهای پیشگیری از آسیب‌های تربیت اخلاقی نشاط‌آور

برنامه‌ریزی در تمامی ساحت‌های تربیتی نیازمند صاحب نظران و کارشناسانی متخصص در هر موضوع درسی است. این فرآیند در حوزه تربیت دینی نیز علاوه بر متخصصین موضوعی به افراد صاحب نظر در آموزش و تربیت اخلاقی نیازمند است تا با هم فکری و تبادل نظر، اصول و

روش‌های کارشناسی شده و تأثیرگذاری را در برنامه‌ریزی و آموزش مسائل تربیتی ارائه نمایند؛ اعتبارسنجی دقیق در تدوین برنامه‌ها و کتاب‌های درسی، در رابطه با مسایل اخلاقی شادی بخش صورت گیرد. با توجه به اینکه شناخت نیازهای تربیت اخلاقی مبنا و اساس تعیین اهداف است، اجرای کامل و صحیح این فرآیند، اهداف محتوای آموزش تربیت اخلاقی را محقق خواهد کرد، توجه به اصول و قواعد اهداف تربیت اخلاقی در برنامه‌های درسی، یعنی واضح بودن، قابل اندازه‌گیری و در دسترس بودن، واقع‌گرایانه بودن و در نظر گرفتن زمان‌بندی تحقق آن، منسجم بودن سطوح اهداف، متناسب بودن اهداف با نیازها، علایق و تفاوت‌های فردی یادگیرندگان دوره تحصیلی متوسطه؛ تدوین محتوای برنامه‌های تربیت اخلاقی نشاط‌آوری که علاوه بر نمود رفتاری (اجرای مناسک، آداب و عبادات)، جنبه‌های معرفتی نیز در آن لحاظ شده باشد و منشأ آثار اجتماعی و فرهنگی در دانش آموزان مقطع اول متوسطه باشد، شکل نمره‌دهی در نظام ارزشیابی پرهیز از کمیت، برنامه‌های تربیت اخلاقی نشاط‌آور و توجه به فرآیندمداری و کیفی جهت نهادینه شدن اعتقادات دینی و باورهای ارزشی فراگیران؛ به کارگیری روش‌های معرفی الگو، گردش‌های علمی و مشاهده عینی، نمایش، قصه‌گویی، مناظره، مقایسه، تمثیل و در ارائه محتوای برنامه‌های درسی تربیت اخلاقی؛ روشن بودن مفاهیم تربیت اخلاقی نشاط‌آور و قابل تفسیر نبودن آن‌ها برای دانش آموزان؛ جایگزینی چگونه‌آموزی به جای چه‌آموزی در فرآیند یاددهی-یادگیری، پرهیز از هرگونه فشار به دانش آموزان در مورد انجام مناسک تربیت اخلاقی نشاط‌آور؛ پرهیز از جذب معلمان و مربیان ضعیف در بخش تربیت دینی و تربیت اخلاقی نشاط‌آور، به کارگیری معلمان جوان با روحیه‌ی شاد و با نشاط در مقطع متوسطه برای تدریس دروس معارف، هنر و پرورشی که بیشتر با تربیت دانش آموزان مرتبط هستند، می‌تواند بسیار مفید واقع شود. با توجه مطالعاتی که داشته‌ایم مدیران به جای اجرای صرف قوانین آموزشی، پرداختن به اهداف آموزش و پرورش، افزایش بازده کاری و درصد قبولی دانش آموزان، بر کارآمدی، تربیت اخلاقی دانش آموزان و به ویژه تربیت اخلاقی نشاط‌آور که (در مدارس به ویژه دوره متوسطه مورد کم توجهی قرار گرفته شده است) رفتارهای مراقبت‌کننده و ایجاد جو حمایتی در مدارس نیز تأکید کنند. این روش، فضاهای آموزشی را از مدیریت استبدادی به مدیریت مشارکتی سوق می‌دهد. مدیران و مسئولان آموزشی می‌توانند با در نظر گرفتن انگیزه‌ها، اهداف و مشکلات هر معلم و با مشارکت و همفکری آنها فضا و قوانین آموزشی را به گونه‌ای طراحی کنند تا معلمان نسبت به تدریس و گرفتن نتیجه مطلوب آموزشی علاقه‌مند شوند و حرفه خود را جذاب، خوشایند و دلنشین ببینند و دانش آموزان نیز با توجه به ویژگی‌های نوجوانی به بهترین شکل ممکن تربیت اخلاقی نشاط‌آور را در درک نموده و از آن بهره‌مند شوند.

## نتیجه‌گیری

این پژوهش با هدف آسیب‌شناسی تربیت اخلاقی نشاط‌آور در مقطع اول متوسطه و ارائه‌ی الگوی مطلوب با روش تحقیق کیفی از نوع تحلیل محتوا انجام گردید و نتایج تحقیق حاکی از آن بود که، هدف غایی تربیت اخلاقی نشاط‌آور رساندن نوجوان به زندگی شاد و با نشاط است. یافته‌های پژوهش حاکی از آن بود که آسیب‌های اهداف تربیت اخلاقی شامل: مبهم بودن (شفاف نبودن) اهداف، کاربردی نبودن اهداف، برانگیزاننده و نشاط‌آور نبودن ضعف‌سازگاری اهداف با وضعیت روحی و روانی دوران نوجوانی بود، آسیب‌های مربوط به روش‌های تربیت اخلاقی نیز شامل: استفاده از روش‌های تربیتی اجبار و تحکم، تبعیض و بی‌عدالتی مریبان، افراط در تنبیه، تحقیر و اهانت شامل تمسخر و سرزنش و نامگذاری و صداکردن با القاب ناشایست، آسیب‌های مربوط به محتوا شامل: کمبود کتاب در زمینه تربیت اخلاقی در کتابخانه مدارس، ضعف کاربردی بودن محتوای کتب دینی و اخلاقی و فقدان برنامه‌های آموزش مهارت‌های اخلاقی. آسیب‌های مرتبط به عوامل و زمینه‌ها شامل: رفتارهای غلط معلمان از قبیل: فاصله بین گفتار و رفتار، عدم ایجاد رابطه عاطفی معلمان با دانش‌آموزان، تأثیر مخرب فضای مجازی و رسانه، تأثیر مخرب دوستان ناباب، مسائل اخلاقی خانواده و نداشتن الگوی مناسب بودند.

## فهرست منابع

۱. احمدی فر، مصطفی، امیری، دادمحمد، (۱۳۹۶)، روش های اصلاحی در تربیت اخلاقی قرآن کریم، آموزه های قرآنی، دانشگاه علوم اسلامی رضوی، شماره ۲۶.
۲. آزادمنش، سعید؛ سجادیه، نرگس، باقری، خسرو (۱۳۹۵)، تبیین اهداف و ملاحظات تربیت اخلاقی کودک با نظر به مفهوم عاملیت انسان در اندیشه اسلامی، فصلنامه علمی پژوهشی تربیت اسلامی، سال ۱۱، شماره ۲۳.
۳. باقری، خسرو، (۱۳۸۵)، نگاهی دوباره به تربیت اسلامی، جلد اول، انتشارات مدرسه.
۴. پورسردار، فیض الله، سنگری، علی اکبر، عباس پور، ذبیح الله، آلبو کردی، سجاده، (۱۳۹۱)، تأثیر شادی بر سلامت روانی و رضایت از زندگی؛ یک مدل روان شناختی از بهزیستی، (۱۳۹) دو ماهنامه علمی پژوهشی دانشگاه علوم پزشکی کرمانشاه- سال شانزدهم، شماره دوم.
۵. حسنی، محمد، (۱۳۹۵)، بررسی رویکرد تربیت اخلاقی در نظام تربیت رسمی و عمومی دوره ابتدایی، فصلنامه تربیت اسلامی، سال ۱۱، شماره ۲۳.
۶. صیفوری، ویدا، فلاحتی، علی، (۱۳۹۰)، بررسی اهمیت و ضرورت شادی و نشاط از دیدگاه قرآن، روایات و تعالیم دینی، فرهنگ در دانشگاه اسلامی، سال ۱۵، شماره ۲.
۷. طوسی، خواجه نصیرا لدین (۱۳۸۴)، شرح الاشارات و التنبیها، تحقیق حسن زاده آملی، قم: بوستان.
۸. قاسم زاده، عظیم، پناهی، بهنام، (۱۳۹۰)، بررسی عوامل موثر بر تحول ارزش های اجتماعی از دیدگاه شهروند مسئول در شهر پارس آباد مغان، دانشگاه آزاد اسلامی واحد خوراسگان.
۹. کهندانی، مصطفی، (۱۳۸۸)، تاریخ تطور و تحول شورای عالی آموزش و پرورش، ۱۲۷۵ تا ۱۳۸۸، تهران
۱۰. شریف زاده، حکیمه السادات، باعزت، فرشته، ظاهر، رقیه، (۱۳۹۵)، آسیب شناسی تربیت اخلاقی در نظام تعلیم و تربیت اسلامی، همایش آموزه های اسلامی، انسان معاصر و نظام خانواده، ساری، موسسه پیامبر اعظم (ص) ساری. انتشارات نور الثقلمین.
۱۱. مجلسی، محمدباقر (۱۳۹۶)، بحار الانوار، دار الکتب الاسلامیه.
۱۲. محمد معین، فرهنگ فارسی معین، (۱۳۸۶)، انتشارات فرهنگ نما.
۱۳. نصر آزادانی، (۱۳۹۱)، طراحی محصول تعاملی در فضای متروی شهری با هدف افزایش نشاط عمومی، پایان نامه کارشناسی ارشد، دانشگاه تهران دانشکده هنرهای زیبا.
۱۴. نگارش، حمید، دامن پاک مقدم، ناهید، (۱۳۸۸)، آسیب شناسی تربیت اسلامی در مدارس راهنمایی استان قم و راهکارهای مدیریتی درمان آن، مجله مدیریت فرهنگی، سال سوم، شماره پنجم.

۱۵. نیاز آذری، کیومرث، (۱۳۹۳)، بررسی تأثیر شادابی و نشاط در پیشرفت تحصیلی دانش‌آموزان متوسطه شهرستان ساری، مطالعات برنامه ریزی آموزشی، دوره ۲، شماره ۳
۱۶. وجدانی، فاطمه، ایمانی، اکبریان، محسن، رضا، صادق زاده قمصری، علیرضا، (۱۳۹۲)، ماهیت تربیت اخلاقی از نظر فردی یا جمعی بودن از دیدگاه علامه طباطبایی، پژوهش در مسائل تعلیم و تربیت اسلامی، سال بیست و یکم، دوره جدید، شماره ۱۸، ص ۲۳-۱۱.
۱۷. غربا، مبینا، (۱۳۹۳)، آسیب شناسی تربیت اخلاقی دانشجویان دانشگاه کاشان از منظر برنامه درسی پنهان، پایان نامه کارشناسی ارشد، دانشگاه کاشان، دانشکده علوم انسانی.
18. Levinson, M.(2015), Moral Injury And The Ethics Of Educational Injustice, Harvard Educational Review, 85(2), 203-228.
19. Martindale, J.(2017). Intersections Between Place-Responsive Outdoor Education And Environmental Action: Transforming Secondary Students' Ethic Of Care Into Action(Doctoral Dissertation, The University Of Waikato).
20. Monteverde, S.(2014). Undergraduate Healthcare Ethics Education, Moral Resilience, And The Role Of Ethical Theories. Nursing Ethics, 21(4), 385-401
21. Owhadi.M, Mazahery. H,Moafi.M.(2013), Validation Curriculum Guides, Teaching Manners And Life Skills, Journal Of Educational Innovations. No. 44, 11:165-86.(Persian).